

عدالت‌پژوهی در پرتو قرآن کریم

پیشگامان
علی‌شعر پور عزت
و
میثم عالم‌پور

تهران ۱۳۹۲

سرشناسه: پورعزت، علی اصغر، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور: عدالت پژوهی در پرتو قرآن کریم / نویسندگان: علی اصغر پورعزت،
میثم علی پور.
مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ده، ۱۳۶ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۱-۳۹۳-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیا
داشت: کتابنامه: ص. [۱۲۷] - ۱۳۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
دداشت: نمایه.
موضوع: عدالت (اسلام) -- جنبه های قرآنی
شناسه افتا: علی پور، میثم، ۱۳۶۰ -
ناشر: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
رده ی کتبی: ۱۴۹۲: ۹۳۶/ع۱۰۴ BP
رده بندی: ۲۹۷/۱۱
شماره کتابشناسی: ۳۴۲: ۳۵

عدالت پژوهی در پرتو قرآن کریم
نویسندگان: علی اصغر پورعزت و میثم علی پور
چاپ نخست: ۱۳۹۲ شماره گان: ۲۰۰۰ نسخه
حروفچینی و آماده سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی کتبی
حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

○ اداره مرکزی: خیابان افریقا، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵.
کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۹۶۴۷؛ تلفن: ۸۸۷۷۴۵۶۹۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲.
آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir
○ مرکز بخش: شرکت بازرگانی کتاب گستر، خیابان افریقا، بین بلوار ناهید و گلشهر، کوچه
گلغام، پلاک ۷۲؛ کدپستی: ۱۹۱۵۶۷۳۴۸۳؛ تلفن: ۴۳-۲۲۰۲۴۱۴۰؛ تلفکس: ۲۲۰۵۰۳۲۶.
آدرس اینترنتی: www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com
○ فروشگاه یک: خیابان انقلاب، رویه روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۴۰۰۷۸۶

فهرست مطالب

مقدمه.....	یازده
فصل اول: نوع‌شناسی عدالت در قرآن کریم.....	۱
عدل قرآنی.....	۱
واژگان و مفاهیم رهنما.....	۲
عدالت در قرآن کریم.....	۲
عدل به صثابه صفت، کلمه و فعل پروردگار.....	۳
تقسیم‌بندی‌های گوناگون از مفهوم عدالت.....	۵
عدالت در امور انسانی و اجتماعی در قرآن کریم.....	۷
مفهوم‌شناسی عدالت در قرآن کریم.....	۸
نتیجه بحث.....	۱۸
پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر.....	۱۹
کارگانه اول، عدالت‌پژوهی.....	۱۹
فصل دوم: هوازه‌شناسی عدل و قسط در قرآن کریم.....	۲۱
واژگان خدا.....	۲۱
واژگان و مفاهیم رهنما.....	۲۲
عدل و قسط در فرهنگ قرآن.....	۲۳

۲۳	مفهوم‌شناسی عدل در فرهنگ قرآنی
۲۴	مفهوم‌شناسی قسط در فرهنگ قرآنی
۲۹	قسط در واژه قاسط، به معنی ستمگر
۳۰	رابطه مفهومی قسط و عدل
۳۱	شباهت‌ها و تفاوت‌های عدل و قسط
۳۳	تفاوت معانی واژگان قسط و عدل در نظر مفسران
۳۵	حق، عدل و مقسط به مثابه اسمای خداوند متعال
۳۶	نتیجه بحث
۳۸	پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
۳۸	درج دوم عدالت در برابر قسط
۳۹	فصل سوم: گزاره‌های بنیادین عدالت در قرآن
۳۹	گزاره‌های محکم
۴۰	واژگان و مفاهیم رهنما
۴۰	اسم عدل و اسم مقسط
۴۷	گزاره‌های بنیادین عدل قرآنی در ساینده جامع
۴۸	نتیجه بحث
۴۹	پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
۵۰	کارگاه سوم، جلوه‌های عدالت
۵۱	فصل چهارم: گزاره‌های ناظر بر وظایف پیامبران، دانشمندان و مردم
۵۱	عدل و تکلیف
۵۲	واژگان و مفاهیم رهنما
۵۳	عدالت‌آموزی و عدالت‌گستری در سنت پیامبران
۵۶	نقش دانشمندان صالح در عدالت‌گستری
۵۸	نقش مردم در عدالت‌گستری
۵۹	میزان یا شاخص‌های عدالت‌ورزی
۶۹	عدالت، انسان و اجتماع
۷۱	نتیجه بحث

- ۷۲ ..... پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
- ۷۳ ..... کارگاه چهارم، مسئولیت عدالت‌گستری

فصل پنجم: منزلت عدل در سیستم واژگان قرآنی ۷۵

- ۷۵ ..... سیستم آیات الهی
- ۷۶ ..... واژگان و مفاهیم رهنما
- ۷۶ ..... سیستم واژگان مرتبط با عدالت و قسط
- ۸۰ ..... قسط مرتبط با عدالت و قسط
- ۸۱ ..... مفاهیم مرتبط با عدالت و قسط در افعال انسانی
- ۹۳ ..... نتیجه بحث
- ۹۵ ..... پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
- ۹۶ ..... کارگاه پنجم، سیستم مبتنی بر عدل

فصل ششم: زمینه‌های فهم راه‌آورد عدل و عدالت اجتماعی ۹۹

- ۹۹ ..... جامعه قسط و اخلاق متعالی
- ۱۰۰ ..... واژگان و مفاهیم رهنما
- ۱۰۰ ..... فرهنگ اجرای عدالت
- ۱۰۱ ..... ویژگی‌های سیستم تربیتی مناسب برای عدالت‌گستری
- ۱۰۴ ..... نقش قلب و ذکر در تحقق جامعه عدل
- ۱۰۵ ..... نقش امر به معروف و نهی از منکر در تحقق جامعه عدل
- ۱۰۶ ..... خرده‌سیستم تربیتی معطوف به قلب
- ۱۰۷ ..... فراگرد کنترل درونی و ایمانی مسلمانان
- ۱۱۱ ..... انگاره ذهنی مؤمن از دلالت اسمای خداوند بر تحقق شهر عدل
- ۱ ..... تحقق جامعه قسط در پرتو شناسایی و فهم قوانین هستی
- ۱۱۴ ..... نتیجه بحث
- ۱۱۵ ..... پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
- ۱۱۶ ..... کارگاه ششم، تجلی اسم عدل بر ارکان هستی

فصل هفتم: مختصات جامعه عدل قرآنی ۱۱۷

- ۱۱۷..... ثمره‌ها و آثار عدالت قرآنی
- ۱۱۸..... واژگان و مفاهیم رهنما
- ۱۱۸..... ثمره‌ها و آثار تحقق عدالت
- ۱۲۲..... الزامات تدوین نقشه راه عدالت‌پژوهی در پرتو قرآن کریم
- ۱۲۳..... نتیجه بحث: نقشه راه عدالت‌پژوهی و عدالت‌گستری
- ۱۲۴..... پرسش‌ها و مباحثی برای مطالعه بیشتر
- ۱۲۵..... کارگاه هفتم، جامعه عدل قرآنی
- ۱۲۷..... فهرس منابع
- ۱۳۳..... نمایه

مقدمه

عدل مفهومی مقدس و یکی از اسامای حق تعالی است (طباطبایی، ۱۴۱۷: ج ۸، ۱۳) که همراه با یکی دیگر از اسامای حق، به ملازمه یا قرینه مد نظر قرار می‌گیرد (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۹). پسند خدا بارزترین و ظاهرترین تجلی در عالم هستی است، به اشاره قرآن کریم، فقط متقین می‌توانند با او و کلام او، آن‌گونه که باید و شاید، آشنا شوند.

در این طرز تلقی لازمه فهم عدل فهم سیستم آیات الهی است؛ سیستمی که هر جزء آن اجزای دیگر را تبیین می‌کند و در مفهوم آن کلید فهم مفاهیم دیگر است.

از این رو، در این نوشتار، در ابتدا به همه مفاهیمی که به نحوی در مفهوم عدل و حق در قاموس قرآن کریم دلالت دارند توجه می‌شود تا امکان فهم عدل و فرهنگ قرآنی فراهم آید.

باور مبنایی و زیربنایی بحث آن است که امر حضرت حق تغییرناپذیر است و تجلی این امر بر ارکان هستی پایدار است؛ اما فهم مخلوقات و موجودات هستی از حقیقت این امر تابع وسعت وجودی آن‌ها و مراتب افاضه فیض به آن‌ها در موقعیت‌های گوناگون است. پس اگرچه معنا و مفهوم حق و عدل ثبات ذاتی دارد، برداشت مخلوقات ذی‌شعور از حقیقت آن نسبی و مشروط است؛ مشروط به

مجاهدت پیگیر و تلاش در فهم بسیاری از جلوه‌های دیگر خلقت خداوندی که از جمله مهم‌ترین این جلوه‌ها خلقت معصومان علیهم‌السلام است؛ معصومانی که به لحاظ مهار نفس پرده‌های ظلمانی و نورانی فهم را از هم می‌گسلند و شاهد حقیقت حق، آنچنان که هست، می‌شوند و در تفسیر همین معناست که معصوم علیهم‌السلام شهید است و در هر مکان و زمان که حضور یابد، مشهود می‌شود؛ و در امتداد همین معنی است که مؤمن شهید است.^۱

بر این اساس، تلاش‌های مکرر و پیگیر برای فهم و درک آیات الهی همواره ضروری و اجتناب‌ناپذیرند.

بنابراین نگارندگان برآن‌اند که این تلاش در عدالت‌پژوهی تلاشی مقدماتی و آغازین در مسیر فهم است که نمی‌توان بر ای آن نهایت و پایانی قائل شد و نیز نمی‌توان مسنونی در فهمش معنی را به دانایان یک رشته خاص واگذارد. پس به نهضتی چندرشته‌ای نیاز است تا شاید پرده‌ای از پرده‌های فهم حقیقتی از حقایق قرآن کریم را برگیرد.

یکی از ارزش‌های کارکردی پژوهش میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای کمک به حل مسائل چندوجهی است. میراث به‌جامانده از اندیشمندان و قرآن‌پژوهان اسلامی نیز گنجینه‌ای ارزشمند است که معرفت‌یاب الهی در آن‌ها نهفته‌اند. هدف از تصنیف و نگارش این اثر ایجاد پلی بابطال بین نیازها و ضرورت‌های حل مسئله در عصر حاضر و باب‌های فهم معارف قرآن در امتداد میراث به‌جامانده از قرآن‌پژوهان و بیان آن معارف اصیل به زبان ساده و مفهوم برای عامه مردم است. در این امتداد، یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های نگارندگان طرح مباحثی همچون عدالت در ساحت حوزه و دانشگاه و بحث از مختصات عدالت در پرتو آیات قرآن کریم برای دانش‌پژوهان رشته‌های علمی گوناگون بوده است. این تلاش مقدماتی حاصل بهره‌مندی از آثار مفسران قدیم و جدیدی چون

۱. این فراز از بحث، خاطره‌ای است از آیت‌الله عبدالکریم حق‌شناس که حاج حسن دوطاقتی آن را نقل کرده است که «مؤمن شهید است»؛ پس در تفسیر این معنی می‌توان گفت که طریق ایمان طریق شهادت است؛ پس هر که به ایمان می‌گراید باید در راه شهادت باشد و گر نه در ایمان او خیری نیست.

شیخ طوسی، امین‌الاسلام طبرسی، علامه طباطبایی، علامه جوادی آملی و استفاده از محضر استادانی چون آیت‌الله عبدالکریم حق‌شناس، آیت‌الله سید محمدرضا علوی تهرانی، دکتر ولی‌الله نقی‌پورفر و دکتر محمدعلی لسانی فشارکی است؛ ضمن این‌که نگارندگان از پیشنهادهای اصلاحی و مسئولانه همکاران گرامی، جناب آقای حسین عرب‌اسدی، استاد علیرضا آل‌بویه و استاد معصومه یزدان‌پناه، استفاده فراوان برده‌اند که از این بابت از ایشان تشکر می‌شود. ضمن این‌که جا دارد از خانم زهرا کمالی، ویراستار ارجمند کتاب، به لحاظ دقت بسیار تأمل‌برانگیز ایشان تشکر شود.

هوشیار حسین‌لاریجانی است از مرکز طبع و نشر قرآن کریم جمهوری اسلامی ایران، برای اخذ قرارداد دادن فونت قرآنی مرکز تشکر و قدردانی شود.

پژوهشگران تلاش کرده‌اند که اثر حاضر، به‌رغم حجم کم، از جامعیت محتوا برخوردار باشد. این کتاب در فصل اول به مفهوم‌شناسی عدالت در قرآن کریم پرداخته شده است. در این فصل به مباحثی چون انواع عدالت در قرآن، مانند عدالت اجتماعی و عدالت در خانواده نیز اشاره شده است.

در فصل دوم، ضمن پرداختن به روش‌شناسی عدالت، ابعاد گوناگون عدالت نیز بیان شده‌اند.

در فصل سوم، تلاش بر آن بوده است که حجم عظیمی از گزاره‌های بنیادین عدالت در قرآن کریم (که سایر مفاهیم عدالت از آن‌ها پدید می‌آیند)، عرضه شود. در فصل چهارم، وظایف پیامبران، دانشمندان و مردم در تحقق عدالت مورد تأمل قرار گرفته است. در این فصل، همچنین به الزامات دینی و عقلانی تحقق جامعه قسط اشاره شده است و مجموعه این وظایف در پایان کتاب گزاره مطرح شده‌اند.

در فصل پنجم، با ایمان به این‌که چنین واژگان قرآنی، چنین شیوه حکمرانی و پر معناست، ضمن ارائه واژگان مرتبط با عدل در سیستم آیات الهی یک مدل مفهومی پیشنهادی برای فهم این روابط ارائه شده است.

در فصل ششم، با اشاره به کارکردهای مفهوم قلب، یک سیستم تربیتی مناسب برای عدالت‌گستری پیشنهاد شده است. در این سیستم ضمن ارائه معرفتی تأمل‌برانگیز درباره نظارت فرازمانی و فرامکانی خداوند بر اعمال انسان، زمینه‌های

لازم برای جامعه‌پذیری معارف و مفاهیم ناب قرآنی مطرح شده‌اند. در فصل پایانی، با رویکردی آینده‌پژوهانه، مختصات جامعه عدل قرآنی و ثمره‌ها و آثار تحقق عدالت در آن بیان شده‌اند. در مجموع تلاش شده است که ضمن رعایت انسجام کتاب، مباحث هر فصل به صورت مستقل نیز استفاده‌پذیر باشد.

نکته دیگر آن‌که، سؤالات پایانی هر فصل، علاوه بر محتوای فصل، ناظر بر پرسش‌های بی‌پاسخی‌اند که می‌توانند محرک ذهن پژوهشگران بعدی باشند. این سؤالات به گونه‌ای مؤثرترین شیوه‌های آموزشی و پژوهشی است که در آن مبنای کار آموزش است کم بر تعدادی سؤال شالوده‌شکن گذارده می‌شود. همچنین با طراحی کارنامه‌ها، پایانی هر فصل تلاش شده است تا علاوه بر تحریک ذهن پژوهشگر به جست‌وجوی پاسخ سؤالات پیشین، پژوهش‌هایی به صورت عملی، برای تمرین کشف حقیقت از طریق بی‌کران قرآن کریم صورت پذیرد. نکته بسیار مهم آن است که در ادامه تلاش پژوهشگران در نگارش این کتاب بر پایبندی به متن قرآن کریم و استخراج روح کتاب از آیات الهی مبتنی بوده است. در این مسیر، همه آیات مورد بحث در پیوند با آیات قبل و بعد و با تأمل بر محور موضوعی سوره مورد تدبیر قرار گرفته‌اند. لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، (۱۳۸۵).

روش پژوهش جست‌وجوی آیات مرتبط با عدل و قسط را طریق کلیدواژگان و رجوع به خبرگان بوده است و این مهم با هدف نیل به مجرای عدل از واژگان، که به بازپردازی و طراحی سیستم آیات الهی درباره عدل و قسط کمک می‌کند، انجام شده است. بنابراین، ادعا می‌شود که روش پژوهش، موضوعی و مبتنی بر رویکرد تدبیری مورد نظر علامه طباطبایی در مقدمه تفسیر المیزان بوده است؛ این که برای اطمینان از صحت ترجمه آیات و روایات در بسیاری از موارد به ترجمه المیزان مراجعه شده است؛ ولی پژوهشگران به لحاظ رعایت لوازم دیدگاه خود به این حد اکتفا نکرده و در برخی موارد ترجمه خویش یا ترجمه‌های دیگری را ترجیح داده‌اند که در موارد گوناگون بر قالب تفسیری مورد نظر پژوهشگران دلالت داشته‌اند. البته به لحاظ رعایت امانت، در هر موردی که دخل و تصرفی صورت